

Agnieszka Gajewska, Poststrukturalizm, w: *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*, red. M. Rudaś-Grodzka, K. Nadana-Sokołowska, A. Mrozik, K. Szczuka, K. Czczot, B. Smoleń, A. Nasiłowska, E. Serafin, A. Wróbel, Warszawa 2014, s. 414-417.

Poststrukturalizm to szereg dyskursów teoretycznych (praktyk analitycznych, koncepcji filozoficznych, stanowisk i tendencji oraz sposobów ich opisu) zawierających krytykę pojęcia poznania obiektywnego i podmiotu zdolnego poznać samego siebie, które pojawiły się w latach 60. XX w. Od połowy lat 80. XX w. w ramach teorii poststrukturalnych wypracowywano nowe programy i poszerzano obszary badawcze humanistyki, a przewagę zdobyły projekty etyczno-polityczne kładące nacisk na wielość i różnorodność praktyk czytania. Badania poststrukturalistyczne skupione są na krytyce poznania, totalności i podmiotu (por. podmiot). Do badań poststrukturalistycznych zalicza się dekonstrukcję, współczesne odmiany feminizmu, teorie psychoanalityczne, konstruktywistyczne, marksistowskie, neohistoryczne, postkolonialne, ekologiczne i posthumanistyczne (por. nurty feminizmu, psychoanaliza, konstruktywizm społeczny, marksizm, postkolonializm, posthumanizm). Teorie te wchodzą ze sobą w rozmaite związki, a wszystkie łączy to, że są formą poznawczego sceptycyzmu dotyczącego autorytetu, uprawomocnienia wiedzy, norm kulturowych i społecznych. Dla feminizmu poststrukturalnego centralnym problemem od lat 70. XX w. stała się kwestia różnic płci, rasy, klasy społecznej, pochodzenia etnicznego, preferencji seksualnych, stanu zdrowia. Zwrócenie uwagi na wielość kryteriów sytuujących podmiot w siatce zależności pozwoliło przededefiniować założenie o uniwersalności kobiecego doświadczenia, fundujące feminizm drugiej fali (por. „druga fala”). Dla niektórych feministek poststrukturalizm stał się dogodnym narzędziem do badań różnicy seksualnej, zakładających, że fallogocentryczny dyskurs (por. fallogocentryzm) opiera się na wykluczeniu kobiecego ciała, jego milczeniu i nieobecności (por. ciało). Dostrzegać różnicę seksualną (także w sensie ontologicznym) to dostrzegać w pierwszej kolejności, że rodzaj męski jest związany z formami gatunkowymi (uniwersalnymi), co uniemożliwia zaistnienie kobiecej podmiotowości. Feminizm poststrukturalistyczny występuje więc przede wszystkim przeciwko retoryce nieodróżnicowania, kwestionuje istnienie męskiej normy, useksualnia kategorię męskości. Badaczki koncentrują się na performatywnej roli dyskursu w kreowaniu oraz wspieraniu dominujących form sprawowania kontroli, sytuujących ciało na przecięciu rozmaitych relacji wiedzy/władzy (por. performatywność, wiedza/władza). Wysiłki badaczek skierowane są na analizy struktur językowych, gdyż tylko za ich pośrednictwem możliwa jest artykulacja doświadczenia. To, co kobiece, nie oznacza w tym ujęciu biologicznego ciała, ale

to, co zostało zrepresjonowane w konceptualizacji świata w kulturze Zachodu. Ten sposób myślenia nie odwołuje się do esencjalizmu (por. esencjalizm) ani do ciała, a metafory Hélène Cixous (matczyne mleko i krwi menstruacyjnej) i Luce Irigaray (dwóch całujących się warg) odnoszą się do kobiecego pisania i mówienia (por. *écriture féminine*). Kondycja kobiety jako Innej upoważnia ją do zajmowania krytycznego stanowiska wobec praktyk kultury dominującej; jest – mimo skojarzeń z opresją czy podrzędnością – sposobem bycia, myślenia, mówienia wiodącym do otwartości, wielości, różnorodności i różnicy. Feministki przejęły narzędzia dekonstrukcji, by zdekonstruować binarne opozycje (np. kultura/natura, umysł/ciało, męskie/kobiece, wiedza/ignorancja), które wpisane w zachodnią metafizykę uprawomocniają hierarchiczną strukturę społeczną i podtrzymują *status quo*. Opozycje binarne klasyfikują i organizują przedmioty, zdarzenia oraz relacje w świecie, sprawiają, że jest możliwe podejmowanie decyzji, rządzą zarówno codziennym myśleniem, jak i myśleniem filozoficznym, teoriami i wiedzą. Nierozstrzygalność ukazuje, że zasada opozycji nie jest naturalna czy też nieunikniona, lecz jest konstrukcją wytworzoną przez dyskursy. Dekonstrukcja jako metoda odczytywania jest badaniem napięcia między różnymi sposobami tworzenia się znaczeń, na przykład między performatywnym i konstatywnym wymiarem języka. Lektura dekonstrukcyjna polega na tym, by rozchwiać pozornie stabilne konstrukcje myślowe, stale prowokować autokrytykę, wzbudzać wątpliwości, nie dopuszczać do schematyczności i rutyny, dlatego poststrukturaliści chętnie posługują się parodią, pastiszem, kolażem, zapożyczeniami i tawestacjami. Badanie dyskursu związane jest silnie z kwestiami podmiotowości, ponieważ kategorie tożsamościowe nigdy nie mają charakteru wyłącznie opisowego, ale zawsze są normatywne i jako takie – wykluczające. Perspektywa poststrukturalistyczna stawia w centrum zainteresowań język, ponieważ kategorie językowe mają silny wpływ na strukturę społeczną i działania polityczne, a podmiot w tym ujęciu jest efektem kreacyjno-represyjnych reżimów władzy. Według poststrukturalistycznej koncepcji wiedzy/władzy nie można uniknąć wplątania się w sieć zależności od tych kategorii, gdyż nie istnieje perspektywa zewnętrzna wobec dyskursu. Istnieje natomiast możliwość wypracowania takich dyskursywnych mechanizmów, które okażą się odporne wobec dominujących kategorii. Feministyczne pisarstwo poststrukturalistyczne szuka więc dróg, by uchwycić i zakłócić myślenie o tożsamości, dlatego oprócz racjonalnych argumentów feministyczne badaczki wplatają w swoje wypowiedzi fikcję literacką, poezję, muzykę i performance, a przez gry językowe, alternatywne formy narracji oraz reprezentacji zamazują granice między binarnymi podziałami, wskazując jednocześnie na ich ograniczenia (por. feministyczna krytyka literacka). Myśl poststrukturalistyczna nie daje się w sposób

bezproblemowy przełożyć na praktykę ani metodę, ale wypracowuje narzędzia, które mają służyć zakwestionowaniu oczywistości i umożliwić wskazanie ukrytych ideologii oraz mechanizmów represji wobec Innych (por. ideologia). Strategie poststrukturalistycznej lektury mają nomadyczny charakter i płynnie przecinają granice poszczególnych dyscyplin; skoncentrowane są na konkretnych przypadkach, granicach, transgresjach oraz nieciągłościach. Feministyczne badaczki dzięki interpretacjom skupionym na języku ukazują historyczne, społeczne, kulturowe i dyskursywne schematy myślenia i odnoszą je do istniejących współcześnie form dominacji oraz opresji. Jednym z najważniejszych osiągnięć poststrukturalistycznych feministek jest wskazanie na dyskursywne kategorie, poprzez które stajemy się upłciowionymi podmiotami: każda wypowiedź jest zdeterminowana przez struktury językowe, społeczne, myślowe i biologiczne bezpośrednio związane z płcią, a więc to płeć kulturowa konstruuje płeć biologiczną (por. gender), a nie odwrotnie (Judith Butler). Centralnym pytaniem nie jest już pytanie o władzę, lecz o sprawstwo (*agency*), które nie tyle obiecuje wolność jednostki i możliwość samostanowienia czy niezależności, ile pomaga rozpoznać podmiot jako ukonstituowany przez historyczne i społeczne ramy, tym samym wskazując na możliwość ich zakwestionowania oraz podjęcia z nimi subwersywnej gry (np. Teresa de Lauretis, Judith Butler). Feministki zajęły się najbardziej wpływowymi dyskursami powiązаныmi z zagadnieniami kobiecości, heteroseksualności, płodności i macierzyństwa, które mają znaczący wpływ na życie kobiet; istotne okazały się również analizy poświęcone demokracji oraz obywatelstwu kobiet. Feministyczne badaczki czerpią także z teorii rizomatycznej i nomadycznej, opartej na figuracji kłącza: splotu niezliczonych punktów, wzajemnego przenikania oraz nieustannego ruchu. Ten model myślenia o tekście wytwarza nowe połączenia oraz nieprzewidywalne efekty znaczeniowe; analizy te zwrócone są przeciw transcendentalnemu i spójnemu podmiotowi. W feminizmie wybór obrazoburczej, mitycznej figury nomady (por. podmiot nomadyczny) wiąże się z krytyką liberalnego indywidualizmu, zwraca się ku zwielokrotnianiu połączeń oraz wzajemnych relacji, obiecuje empatyczną bliskość i intensywne związki zamiast niezależnego, odseparowanego i samolubnego modelu człowieczeństwa (Rosi Braidotti). Kolejną figurą feministyczną jest pozbawiony płci cyborg. Metafora cyborga ma znieść binaryzmy oraz ukazać, w jaki sposób przemieszczone zostały, poprzez technologiczne, ale i dyskursywne zabiegi, granice między tym, co sztuczne oraz wyuczone, a nieskażoną poznaniem naturalną egzystencją. Rozwiązania sieciowo-modułowe stanowią nowy oręż w walce o świat, który nie będzie reprodukował (za pomocą logiki, języka, praktyki) patriarchalnych schematów, narzucanych przez projektowanie znaczeń czy przez naukę (Donna Haraway). Feminizm poststrukturalistyczny najczęściej krytykowany jest

za akademicki charakter, czyli za oderwanie od praktyki społecznej, brak konkretnych projektów społecznych, a także niezrozumiałość, nihilizm, relatywizm, amoralność oraz apolityczność.

Bibliografia:

Bakke M., 2011, *Bio-transfiguracje. Sztuka i estetyka posthumanizmu*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Bator J., 2001, *Feminizm, postmodernizm, psychoanaliza. Filozoficzne dylematy feministek „drugiej fali”*, Gdańsk: słowo/obraz terytoria.

Burzyńska A., Markowski M. P., 2006, *Teorie literatury XX wieku*, Kraków: Wydawnictwo Znak.

Diamond I., Quinby L. (red.), 1988, *Feminism & Foucault. Reflections on Resistance*, Boston: Northeastern University Press.

Gannon S., Bronwyn D., 2007, *Postmodern, Poststructural, and Critical Theories*, w: S. N. Hesse-Biber (red.), *Handbook of Feminist Research. Theory and Praxis*, Thousand Oaks-London-New Delhi: Sage.

Hirsch M., 1989, *The Mother/Daughter Plot. Narrative, Psychoanalysis, Feminism*, Bloomington: Indiana University Press.

Howells Ch. (red.), 2004, *French Women Philosophers. A Contemporary Reader. Subjectivity, Identity, Alterity*, London-New York: Routledge.

Hyży E., 2003, *Kobieta, ciało, tożsamość. Teorie podmiotu w filozofii feministycznej końca XX wieku*, Kraków: Universitas.

Kłosińska K., 2010, *Feministyczna krytyka literacka*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Lorraine T., 2007, *Feminism and Poststrukturalism: A Deleuzian Approach*, w: L. M. Alcoff, E. Feder Kittay (red.), *The Blackwell Guide to Feminist Philosophy*, Cambridge: Blackwell.

Putnam Tong R., 2002, *Feminizm postmodernistyczny*, w: tejże, *Myśl feministyczna. Wprowadzenie*, tłum. J. Mikos, B. Umińska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.